

Різун Н.Т.

аспірант,

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

УТВОРЕННЯ ДЕРЖАВ У СКАНДИНАВІВ І БАЛТІЙСЬКИХ СЛОВ'ЯН (VIII–XII СТ.): ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У середньовічних Норвегії, Швеції, Полаб'ї та Помор'ї тривалий час не було сильної центральної влади і розвиненого апарату примусу. Місцеві еліти не підкорялися якомусь одному правителю і намагалися зберегти незалежність. Знать, вожді та інші суспільні верстви, тобто цілі локальні та регіональні громади, функціонували як окремі політичні організми.

В окреслених устроях основними інститутами влади були *центральні місця* (*central places*) [3, р. 220–225], такі як осередки зібрань і центри язичницького культу, що становили опору скандинавських і слов'янських архаїчних укладів. Навколо цих локацій утворювалися політичні формування різного гатунку, які можна визначити як прості, компаундні (змішані) та складені (консолідовані) вождівства [5, с. 9]. Вони розвинулися з егалітарних організацій, а згодом стали основою об'єднаної Норвегії та Швеції, забезпечили фундамент ранніх держав у Полаб'ї та Помор'ї.

Прикметно, що у Північній і Східній Європі зазначені процеси відбувалися вкрай повільно. Як стверджує П. Боронь, у слов'ян перехід від племінного до державного ладу проходив особливо довго [1, с. 9]. Ще тривалішими такі перетворення були, зокрема, у полабів і помор'ян [7, с. 116]. А. Гуревич відзначив аналогічні риси в еволюції суспільної організації скандинавів: «Перше, що впадає у вічі при знайомстві з середньовічною історією скандинавських країн і, зокрема, Норвегії, – це повільність їхнього суспільно-економічного розвитку» [6, с. 371]. Медієвіст пов'язує цю особливість середньовічної Скандинавії «з винятковою стійкістю докласових форм суспільства», до яких, серед іншого, зачисляє так звану військову демократію [6, с. 374], відповідно, її головний інструмент – тінг.

Причини уповільненої трансформації дещо по-іншому пояснив П. Урбаньчик. Виокремивши можливі шляхи консолідації у давніх і середньовічних суспільствах, він продемонстрував усю складність її реалізації. На його погляд, «амбітні лідери і їхнє найближче оточення» [4, р. 246] лише зрідка здобували й утримували власні володіння. Йдеться про економічний, політичний, військовий і релігійний рівні інтеграції. Від першого до останнього вони охоплювали все більшу територію (соціальний і географічний простір у термінології П. Урбаньчика) [4, р. 246].

Так, економіка найчастіше функціонувала у межах локального ринку збуту. Політичні мережі контролю об'єднували дещо більшу територію, проте були обмежені нерозвиненими засобами комунікації, часто занепадали. Військові дії зазвичай досягали ще далі (приблизно на віддалі у сто кілометрів), але давали змогу встановити лише тимчасовий контроль заснований на силі. Вірування охоплювали найбільші території, втім їхні організаційні та мобілізаційні можливості теж були обмеженими, через що потребували додаткової інституційної підтримки [4, р. 246].

Вождівства у різний час існували в усіх частинах світу. Науковці поділяють їх на декілька типів, кожному з яких приписують певні особливості. Деякі з цих утворень із часом об'єднувались одне з одним, і так виникали вождівські конфедерації. На думку Д. Гібсона, «держави, сформовані на основі вождівських конфедерацій, згодом мали федеральний або феодалний характер, і тому спадщиною вождівських конфедерацій були королівства, що їх знаходимо в германських і слов'янських регіонах, такі як держава Меровінгів або Русь, у яких були сильні олігархії та слабкі правителі» [2, р. 228–229]. Такий уклад був перехідним, поєднував племінний і державний періоди, зокрема, в історії скандинавів і балтійських слов'ян. Утім, державотворення та еволюція суспільного ладу не завжди відбувалися лінійно. Так, етапи розвитку полабських і поморських слов'ян не цілком співпадали. Крім того, ці перетворення завершилися у них неоднаково. Б. Флоря і К. Ронін зауважують, що у Помор'ї «процес формування держави... виявився вельми довгим. Але на відміну від Полаб'я тут... цей процес усе ж завершився створенням ранньофеодальної держави на місцевій основі» [7, с. 127]. Попри ці відмінності землі полабських і поморських слов'ян розвивалися подібно. Багато аналогій також простежується в історії тогочасної Скандинавії. Найбільше подібностей існує між шведським і

поморським укладами, кожному з яких була притаманна конфедеративна форма правління [7, с. 130].

У VIII–X ст. скандинави та балтійські слов'яни пройшли подібні етапи суспільно-політичного розвитку. На матеріалах археологічних і писемних джерел простежується консолідація та інтеграція племінних організмів, тобто, перший етап державотворення. В історіографії відзначається повільність окресленої еволюції. Наприкінці X ст. ці процеси ще не завершилися ні в Норвегії та Швеції, ні в Полаб'ї та Помор'ї. Таким чином, уклад у цьому регіоні залишався вкрай архаїчним значно довше, ніж у решті Європи.

Серед усіх цих територій норвезькі землі першими об'єдналися в одну державу. Це відбулося на початку XI ст. за правління Олава Трюгвасона та Олава Святого. Проте і тут централізація остаточно не завершилася до кінця XI – початку XII ст. На той час у Швеції консолідаційні процеси були значно менш вираженими, зокрема, свеї та готи ще не створили єдиного державного формування. Тогочасний шведський устрій можна охарактеризувати, як конфедеративний. Його основою були декілька складених вождівств.

Яскраві паралелі знаходимо в землях полабських і поморських слов'ян. У лютичів, ободритів, щецинців і пижичан була подібна система управління. Перші з них становили союз чотирьох великих племен. Ранньодержавне утворення других було сформоване з ободритів, полабів і вагрів. У Помор'ї функціонувала дещо інша політична організація, ніж у Полаб'ї. Тут більшу роль відігравали новостворені поселення міського типу, великі центри міжнародної торгівлі, кожне з яких було незалежним.

Отже, ранні держави скандинавів і балтійських слов'ян утворювались у подібний спосіб, а саме шляхом об'єднання вождівств різного типу в одне ціле. Найчастіше державотворення відбувалося на територіях існування чималої кількості центральних місць. Основним осередком таких процесів у Норвегії був регіон Вестфольд, у Швеції – регіони Упланд і Содерманланд. У Полаб'ї держави виникли в околицях м. Старград (ободрити), у місцевості поблизу м. Радогощ (лютичі) та на о. Рюген (рани), а в Помор'ї – навколо міських центрів щецинців і пижичан.

Список використаних джерел:

1. Boroń P. «Universa populi multido». Problem uczestnictwa w słowiańskich wiecach plemiennych. *Średniowiecze polskie i powszechne* / Red. I. Panic. 1999. № 1. S. 9–21.
2. Gibson D.B. Chieftom Confederacies and State Origins. *Social Evolution & History*. 2011. № 10(1). P. 215–233.
3. Skre D. Centrality and places. The central place at Skiringssal in Vestfold, Norway. *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia* / Ed. by Z. Glørstad, K. Loftsgarden, London: Routledge, 2017. P. 220–231.
4. Urbańczyk P. Polabian Slavs and processes of political consolidation. *Archaeologia Polona*. 2015. № 48. P. 245–256.
5. Войтович Л.В. Дискусія про ранню державу. *Княжа доба: історія і культура* / Відп. ред. В. Александрович. 2011. № 4. С. 7–16.
6. Гуревич А.Я. Избранные труды: Норвежское общество. Москва: Изд-во «Традиция», 2009. 470 с.
7. Ронин В.К., Флоря Б.Н. Государство и общество у полабских и поморских славян. *Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне. VI–XII вв.)*. Москва : Наука, 1991. С. 116–137.